

MAI HELYZET

A régi székelység központja, az anyamegye ma aránylag legrendezettebb és legszervezettebb gazdasági életének, valamint lakossága legnagyobb méretű apadásának révén viszi a vezető szerepet. Ehhez a két tényezőhöz járul, hogy népe a legnagyobb százalékban (91·46) magyar és legműveltebb a három megye lakossága között. Az írni-olvasni tudók száma 85 százalék, férfiak és nők majdnem egyformán állanak ebben a tekintetben (87·6, illetve 72·3). Lakossága 93·4 százalékban falun él, noha a falu nem tudja elartatani a mai gazdálkodás mellett. Birtokmegoszlása a legrosszabbnak mondható, amennyiben 40.159 birtokosa közül 33.410-nek tíz holdon aluli birtoka van és ezeknek egyikére átlag másfél kat. hold föld esik. 10—20 hold közötti gazdasádalma azonban elég erős, 5472 birtokossal, mert a másik két megyében ez a réteg sem az összes birtokosok arányában, sem abszolút számban nem éri el ennek a felét. A rengeteg sok tíz holdon aluli, vagy birtoktalan család lehetővé tette a nagyobb gazdaságok kialakulását, a 20—100 hold közöttiek száma 68. Ennek a körülménynek köszönheti a megye aránylag fejlett gazdasági életét, másik oldalról pedig ennek köszönheti a sokezer család, hogy itthon hontalan, nincs megélhetése és a városokat kell megostromolnia kenyéréért. Az összes birtokosok 83·1 százalékát teszik ki ezeknek a földönfutóknak a száma, akik itthon a megművelhető területnek csak 30·6 százalékán osztozkodnak, míg a birtokosok másik 16·9 százaléka a művelhető területek 69·4 százalékát bírja. A kimutatás birtokosokról beszél, de ez megfelel a családok számának és az összes lakosság százalékának, a „birtokosok“ kérdése az egész nép kérdése, mert a családok 98 százalékának van legalább belső telke, ami után adót fizet. A birtokmegoszlás fájó kérdése ma is a székelységnek, hiszen amíg 46.518 kat. hold terület 33.410

tulajdonos között forgácsolódik szét, addig 30.552 kat. holdon Udvarhely megyében 1209 gazdag osztozkodik, 12.554 kat. hold területen pedig csak 68 birtokos, akiknek egyikére átlag 185 hold jut. Nem nagy birtok a más vidékek viszonyait véve tekintetbe, de feltűnő aránytalanság, ha az udvarhelymegyei földnélküliek sorsát tartjuk szem előtt. Ilyen nagy birtokot a Székelyföldön belterjesen megművelni szinte lehetetlen, így jövedelmezőségéből veszít.

Hogy mivé alakult a huszadik századra az egykori szabad székelyföld egyenlő birtoklása és mi a mai helyzet gyökere, jellemzően mutatja Udvarhely megye példája, ahol 1896-ban ezer holdnál nagyobb uradalom 13 volt, 500—1000 hold közötti nagybirtok 14, 100—500 közötti pedig 142. Természetes, hogy a kisbirtokosok számának emiatt kevesebbnek kellett lennie, mint ma, noha az összes lakosság száma alig különbözik. Részint vásárlás, részint pedig a földreform következtében így alakult a birtokmegosztás a birtokosok száma szerint a két időpont között eltelt több mint 30 év alatt:

	1896	1930
0— 10 holdig	14.251	33.410 birtokos
10— 20 „	5123	5472
20—100 „	3710	1209
100—500 „	142	68
500 holdon felül	27	—

A földbirtok megosztása négy évtizeddel ezelőtt összehasonlíthatatlanul rosszabb volt a mainál. A természetes folyamat vásárlások útján a nagyobb birtokok elaprózódása és a tíz hold körüli parasztbirtokok alakulása felé vezet.

A század elején az összes lakosság négyötödét tette ki a mezőgazdaság után élők száma és ez az arány körülbelül ma is áll. Akkor 15 százalékkal haladta meg az országos átlagot, de mégis csaknem minden téren behozatalra szorult, — akárcsak ma. A kivándorlás egyik főokát már évtizedekkel ezelőtt az egyoldalú gabonatermelésben látták azok, akik a nép helyzetét szemmel tartották. Barabás Endre 1904-ben megírta: „E megye derék székelységét az fogja megmenteni a magyarságnak, aki keresztül tudja vinni, hogy a főtermények ne a gabonaneműek, hanem az ipari és kereskedelmi növények legyenek s aki az állat-

tenyésztésre és az iparüzésre fogja a megye népét tanítani.“ Milyen régen megjelölték a helyes utat és mégis milyen kevesen indultak el eddig rajta. Az állattenyésztés terén ugyan Udvarhely megye szép fejlődést tett meg az utóbbi három évtized alatt és Keresztúr környéke megközelíti a szász vidékeket, sajnos azonban, a másik két székely megye messzi elmaradt mögötte. És ha az állattenyésztés fejlettségéről beszélhetünk, tanulságos a mai állatállományt összehasonlítani a régebbiekkel, amiből kitűnik, hogy a megye ezen a téren nem fejlődött és viszonylagos jó helyzetben csak a többi székely megyék állattenyésztésének nagyobb méretű leromlása miatt van.

Év	szarvasmarha	bivaly	juh	kecske	sertés
1896	60.535	3923	101.203	14.052	42.108
1935	40.470	4191	61.603	3876	12.287

Ez a végzetes visszafejlődés megbénította a székelység gazdasági életét, az általános szegénységet állandóvá tette, amiből csak rendszeres munkával és irányítással lehet lassanként kilábolni. A sertések számának csökkenése mutatja az életszínvonal nagy esését, hiszen a családok évi hús- és zsírfogyasztását a házilag levágott sertések képezik. Még súlyosabbá teszi a helyzetet, hogy az 1935. évi kimutatásban az újonnan Udvarhely megyéhez csatolt kisküküllőmenti falvak is benne vannak, több mint tíz nagyközség, amelyek nélkül a régi megyeterület még kisebb számokat mutatna. Iparról és kereskedelemről keveset mondhatunk. 1930-ban a megyének 1601 ipari és 692 kereskedelmi vállalata volt, 3202, illetve 1399 személyzettel, ami a vállalatok jellegét is meghatározza, hiszen egy műhelyre, vagy üzletre átlag két személy esik, míg az országos átlag 3·5. Az 1934. évi kimutatás szerint az iparvállalatoknak fele, 920 Udvarhely városában van, a másik fele pedig a falvakban így oszlik meg: kisipari vállalat 895, közép nagyságú 24 és nagyipari vállalat 1. A kereskedelmi vállalatok száma az év végéig leesett 649-re.

A század elején 140 magyar tannyelvű iskola működött a megyében, hat román és három német. A tanítók közül három nem tudott magyarul. Fennállott négy ipari és kereskedelmi szakiskola, egy reáliskola, három gimnázium és egy tanítóképző, ma ellenben egyetlen ipari és kereske-

delmi szakiskola sincs, az egyházak kezében megmaradt egy katolikus és egy unitárius fiúgimnázium Udvarhelyt, illetve Keresztúron és egy református tanítóképző Udvarhelyt. Állami, román tannyelvű egy fiúgimnázium és egy leány algimnázium van Udvarhelyt, valamint egy tanítóképző Székelykeresztúron. 1934-ben 126 állami és 60 felekezeti elemi iskola volt a megye területén, de azóta lényeges változások történtek ebben a magyarság kárára.

A szaporodás és népegészségügy megdőböntő adatakat mutat Udvarhely megyében. Az összes lakosság 1910 és 1930 között szaporodás helyett 1560 lélekkel apadt. Az 1930. évi 130.646 lélekszám 1935-ig ugyan felemelkedett 135.744-re, tehát szaporodás látszik az újabb idők folyamán, de ez a látszat onnan származik, hogy a megyéhez csatolt Kisküküllő völgyének lakossága is bele számítódott az újabb kimutatásba. Szaporodás a valóságban alig van, mert a születés és halálozás alapján kimutatott évi 4—5 ezreléknyi szaporulat (mely az országos átlagnak fele) a felnőttek elvándorlása miatt eltűnik. Az egyke ebben a megyében a leggyakoribb. A szaporodás hiányának másik oka az óriási méretű gyermekhalandóság, amely különösen falun pusztít. 1934-ben Udvarhely megye erdélyi csúspontot ért el ebben a tekintetben, az év folyamán született falusi gyermekek 19·7 százaléka halt meg 1 éven alul. A gyermekhalandóság általánosan meghaladja a többi székely megyéket és az országos átlagot. Szaporodásban az itt lakó románság közel kétszer olyan eredményt mutat, mint a székelység, mely már a szászokon is alul maradt ezen a téren. Az orvosok hiánya szembetűnő, de méginkább az, hogy közöttük a magyar ritkaság. A megye területén 1930-ban mindössze 34 orvos működött, akiknek pontosan fele hivatalos állású volt, s csak a másik 17 magánorvos. A 34 orvusból 10 volt magyar (29%); bár a magyar népesség arányszámának megfelelőleg háromszor ennyi magyar orvosnak kellett volna lennie. Egy orvosra 3821 ember esett, evg magyar orvosra pedig 11.930 magyar ember, de a merev statisztikai adatokon túl a valóságban a falvakon ennél is sokkal több emberre számíthatunk egy orvost, mert a hivatalos orvosoknak 55, a magyar magánorvosoknak pedig 72 százaléka élt városon. A falvak küzködő magyarságának nincs egészségügyi védője, életirányítója, pedig létét alapjában támadják meg a népbetegségek. Az

életnek és a hivatásnak félreismerése magyarázhatja csak ezt a tünetet. A magyar orvos működése elé semmilyen hatóság nem vet gátat falun, mégis a nem magyar orvosok tartják érdemesebbnek felkeresni a magyar népet. A megye öt falusi magánorvosából 1 román, 2 zsidó és 2 magyar. Hét évvel ezelőtt 16 hivatalos orvosa volt a megyének, de 1934-ben már tizenkettőre apadt a számuk. Ekkor a tíz körorvos közül 3 volt román, 1 magyar és 7 „egyéb nemzetiségű“, a kilencvenegy százalékosan magyar megyében. Összesen 10 gyógyszertár van a 2936·76 négyzetkilométernyi területen, ezek közül is kettő Udvarhely városában. Átlag 1300 lakosra esik egy gyógyszertár, de kocsma 450 emberre, ami még javulás az itteni állapotokban, mert 1930-ban még minden 340 lakosra jutott egy kocsma. A szeszesital fogyasztása azonban nem csökkent párhuzamosan a kocsmák számával, mert 1930-ban 589.342 liter szeszesital fogyott el, 23 és félmillió lej értékben, de négy év múlva már százezer literrel emelkedett a fogyasztás, a kiadás pedig kétmillió lejjel. A borból 2·76 liter, a pálinkából pedig 1·35 liter esik évente egy lakosra, csecsemőre és felnőttre egyformán. És még mit említsünk fel ízelítőül a megye életéből? Adófizetés tekintetében minta megye, egyenes adói 91 százalékosan folynak be, nem sokkal maradnak el e mögött a közvetett adók és a rendkívüli költségvetések tételei sem.

SÓVIDÉK

Messziről feltűnnek Felsősfálva vöröscserepes új házai, a falunak szinte fele új épületekből áll. A sok tűzvörös cserép a veszedelmes vörös-kakasra emlékeztet, amely mindegyre végigpusztít lángnyelveivel ezen a falun. Az állandóan megismétlődő tűzvésznek az az oka, hogy ez a hegyes vidék rendkívül szeles, minden kis szikra lángra lobban. A völgykatlanon, melyben a falu a szomszédos Alsósfálvával együtt fekszik, erős légáramlat vonul végig, mintha nyitott ajtóju-ablakú házban állanánk. A múlt században az alsó falu egészen leégett, kisebb-nagyobb tűzvészek egymásután fordultak elő. Felsősfálván már három nagy égés pusztított ennek a századnak a folyamán, a második és legveszedelmesebb 1931-ben volt, amikor a falu egész alsó része leégett, mialatt a lakosság az egyik szomszéd faluban tartózkodott, tavaszi vásáron. Több mint száz család maradt hajléktalanul, akiknek mai új házai a magyarság közadakozásából épültek fel. 1933-ban „jelentéktelenebb” égés volt, csak 25—30 ház pusztult el ekkor, itt ugyanis már hozzá vannak szokva, hogy 80—100 ház ég le egyszerre. A tűz terjedését régen megkönnyítette, hogy a házak szalmával voltak fedve, de ma már nincs szalmafedeles ház, csak néhány csűr. Megszervezték a motorfecskendős állandó tűzoltóságot is, amelynek vezetője egy állás-talan diplomás fiatalember, az egyik tanító fia.

A 2100 lelket számláló falu határának kiterjedése 4000 hold, melynek még egynegyedrésze sem művelhető, így a legszűkösebben sem termi meg a lakosság kenyerét. Aránytalanul sok a szegény ember, a falu negyedrésze olyan családokból áll, akiknek egyáltalán semmi vagyonuk nincs. Egyetlen faluban 500 ember kenyér nélkül! Ezek nap-számra járnak, főleg erdőmunkára. Óriási távolságokra el-

mennek munka után. Segesvártól a Gyergyói havasokig mindenhol meglehet találni őket. A falu leánysága Temesváron van, szolgál. A leánykák mihelyt akkorára cseperednek, hogy konfirmálhatnak, nyakukba akasztják az átalvetőt és elindulnak az idegen nagyvárosokba. Itt aztán kevés marad meg úgyv. hogy el ne romolnék s mikor már elviselhetlenné válik nyomorúságos életük, öngyilkossággal oldják meg sorsukat. Az életkérdéseknek ez a megoldása meglepően sűrű. Abban az évben, amelynek nyarán utoljára jártam a községben, már két leányt hoztak volt haza haldokolva, mert marólúgot ittak. Mind a kettő ott fekszik most a temetőben. S mikor a falu fiatal református papjával beszélgetek, a harmadik szerencsétlen leány útban van hazafelé. Délelőtt már jelentették, hogy hozzák az öngyilkos leányt és a pap várja a megérkezését. Nehéz órák és mély, sötét percek, melyek nehéz és sötét esztendőkké nyúlnak ki. Az egész falu összegyűl, fásultan könnyezve s a pap készül a fogadtatásra, azon töpreng, mit lehetne itt valami nagyot mondani az enbereknek, mit lehetne itt tenni, hogy megakadályozható legyen a további pusztulás. a lelkek és a fiatal székely leánytestek pusztulása.

Az anyakönyv arról tanuskodik, hogy évente 8—10 a természetes szaporodás, a lakosságnak 4—5 ezreléke. Döbbenetesen kevés, de ilyen életviszonyok között nem lehet elítélni az anyákat, akik félnek a gyermektől. A gyermekhalálozás nagy, az újszülöttek egyharmada egyéves kora előtt hal meg. A felnőttek közül a tüdővész szedi a legtöbb áldozatot, majd a balesetek, aminek oka a famunka. És a „nyomor következtében“ is meghal évente 1—2 ember, akinek nem akad a faluban naponta egy-egy darab kenyér. S legvégül az öngyilkosok. Lesújtó ez a kép? Orvosi segítséggel, népneveléssel ezeknek a haláleseteknek felét meglehetne akadályozni. De nem olyan népneveléssel, ami a faluból indul ki, hanem ami kívülről irányítja a nép életét, szervesen és hatékonyan. Pusztulás van itt, pedig mindenki dolgozik a faluban, baromi módon. A nép most próbálkozik a földműveléssel. Régen nem ez volt az élet alapja, hanem a fakitermelés és a szomszédos Parajd üzemei. Az erdők most is itt állnak körülöttük, az ő tulajdonuk, és megbírnák a kitermelést, de az erdővédelmi törvények tiltják. A század elejéig a parajdi sóbányák és a gyufagyár nyújtottak kereseti lehetőséget, aminek egyszerre vége lett s a vidék

rohamosan visszafejlődött. A hegyek mélye sóval van tele az egész vidéken, a parajdi bányák sóbősége legnagyobb Erdélyben, mégis a marosújvári telep elnyomta, mert nem gondoskodtak közlekedési útakról. A mult század hatvanas éveiben egy budapesti vállalkozó: Reiter József, létesítette a gyufagyárat, ami sokszáz embernek nyújtott kenyeret, részint bent a gyárban, részint kint a famunka és fuvarozás terén. A parajdi gyufa piaca Moldvába, Bukovinába és Galiciába is kiterjedt, az üzem fejlődött, míg a kilencvenes években egyszerre beszüntette működését. Parajd és vidéke jövedelem nélkül maradt. A sófalviak most földműveléssel próbálkoznak. Búzát vetettek bizonytalanul egy keveset, de a termés nem megfelelő. A rozsos-búza már jobban sikerült. Főleg zabot termelnek, meg kukoricát, úgyszólván az egész falu puliszkával él. Éghajlata — a korondi havasok alatt — egész nyáron hűvös, a hegyoldalak kövesek, az eke csak úgy tud rajtuk haladni, ha minden szántás előtt először összehordják a köveket. A nép ösztöne sejtí, hogy a hegyekben szunnyadnak megélhetésének forrásai, a bányákban, a kitermelésben, de a néplélek szabályai szerint egyelőre csak mese formájában tudja ezt kifejezni. Kodáros székely király kincseit tudják elrejtve a hegyekben és csákányukkal ezt keresik mindegyre. Egyszer bizonyosan meg is találják majd.

Az asszonyok szinte felülmúlták a férfiakat az életlehetőségek megteremtésében. Jelentékeny szövőipart fejlesztettek ki az utóbbi esztendők alatt, amely évről-évre nagyobb piacot jár be. Ma már nagyobb megrendeléseket kapnak városi üzletektől. Gyanjúból posztót és a híres cserge-pokrócot szövik, a „fejtőből“, azaz gyapottból férfi ruhák számára készítenek szürke, kék és csíkos szöveteket. Az öregasszonyok elővették a horgolótűt és szemelgetni kezdték az elfelejtett régi csipkéket, mások pedig az egykori szép varrottasokat újítkák fel. A falut sujtó csapások így válhatnak új életre serkentő erővé. Az új viszonyok között a nép mintha ismét magára találna lelkében és művészetében, ami alapfeltétele egy egészségesebb népi társadalmi élet kialakulásának.

Korond szomszédja Sófalvának, de a két falu két külön világ. Itt jólétről beszélnek a hatalmas házak, udvarok, csűrök, galambbúgos kapuk és az egészséges, életerős emberek arcai, pedig a föld semmivel sem jobb, mint amott,

terméketlen, köves. De a háziiparnak multja van, a lakosság erre rendezte be életét századok óta és ez biztosítja ma a bőséges életet. Agyagipar, aragonitipar, faipar virágzik, amelyhez most kapcsolódik a céltudatos gyümölcstermelés. A nép ipari és kereskedő szelleme a föld alól is előteremtette a jóléthez szükséges feltételeket. Szekerével és lovával nyakába veszi a világot a korondi ember és az ország legtávolabbi pontján is lehet találkozni vele, amint cserépedényeit árulja. Ez a fáradságot nem ismerő munka mind azért van, hogy itthon építeni, gazdagodni lehessen, hogy minél nagyobbra nőjjenek a hatalmas, cifra deszkadísztű házak és csűrök. A jólét megengedi a hivatkozást, sok sarkot csinálnak a háznak, hogy minél több csatornának legyen rajta helye, mert a polgárosodás vágyától fűtött falusi társadalom ebben látja az óhajtott életforma külső megvalósulásának egyik ígérését. A korondiak azt szeretnék, ha falujuk már város volna. Kaszinót létesítettek, ahol a vágyott „magasabb“ élet ízeit szürcsölgetik a fazekasok és ezt a magasabb életformát ezidő szerint a biliárdasztal és a dákó jelenti. Műveltségi szükségleteik nincsenek, olvasási készségüket kielégítik az egylejes lapok.

A falu három rétegre tagolódik: földművesekre, gyári munkásokra és házi iparral foglalkozókra. A rétegződés elég határozott, egymás életlehetőségeit nem érintik hátrányosan. A földművesek megélnék a földből, mert ami kevés művelhető van, a kezükbe tömörült. Az 50—60 holdas gazdák kis helyi nábobok, akikkel azonban a jólkereső fazekas nem cserélne. A három rétegnek csak a szegényebb osztályai érintkeznek, ahol háziipart, földművelést és gyári munkát egyformán végez egy-egy család. A földműves társadalom a tanyarendszert honosította meg az utóbbi évtizedekben, a nagykiterjedésű határon csak így lehet óriási fáradság megkímélésével gazdálkodni. A birtokosok nemcsak nyárra költöznek fel a hegyekbe, hogy aztán ős közeledtével ismét lehúzódjanak a faluba, hanem örökre kitelepedtek, Pálvölgye és Fenyőkút körül két szétszórt falut képeznek, külön iskolákkal, 6—8—10 kilométerre Korondtól, ahova csak közigazgatásilag tartoznak. A Hargita és Gyergyói havasok láncolata zárja be a tanyás fensíkot, amelyen szerteszét, öt-hatszáz lépésnyire tűnnek elő a fenyők közül a zsindeyes-tetejű, gyakran vakolatlan, gerenda- vagy deszkaoldalú házak és gazdasági épületek.

Ez a faipar, a deszkák és zsindelyek hazája, itt főrészelik őket a fenyvesekben és hatalmas szekereken viszik eladni őket Erdély minden részébe. A földművelés jelentős létalapja a tanyásoknak. A magas fekvésű vidéket kibíró gabonaneműeket termelik, amelyek olykor szép hozamot mutatnak. Minden gazda földje, a 30—40 hold, egy darabban terül el a ház körül, ki-ki a maga tetszése szerint osztja be a termőterületeket. Ezek a tanyások Korondon bent maradva még most is szegények volnának. De így nemcsak ők fejlesztették gazdaságukat, hanem a faluban bent maradtak fejlődési menete is zavartalanabbul haladt. Ma némelyiküknek 20—30 darab szarvasmarhája és lova van, míg juhnyája számára külön pásztort és majorházat tart.

A cserépedény készítése a háború utánig csak házilag történt. A századforduló idején válságba jutott az itteni agyagipar. A korondi edényeknek ugyanis az volt a jellegzetességük, hogy máz nélkül, csak egyszerűen kiégetve kerültek forgalomba, de a fejlettebb ízlés az utóbbi évtizedekben előnyben részesítette a mázas edényeket, így a korondi termékek háttérbe szorultak a piacon. A válságból az Udvarhelyen felállított agyagipari szakiskola segítette ki a korondiakat, akik itt megtanulták a zománcolás mesteriségét és a század elején áttértek a jobbminőségű zománcozott edények készítésére. A világháború után újabb válság következett, ezúttal a gyár és a háziipar harca miatt. 1930 körül két cserépedénygyár létesült a faluban és elkezdődött a harc kezdődött köztük és a házilag dolgozó fazekasok között. Végül is a gyárak kerültek ki győztesen és ma már a házilag dolgozó fazekasok is részint a gyártól vásárolják meg pár lejért a nyers agyagedényeket, melyeket otthon kifestenek, mázzal vonnak be, kiégetnek és a piacra hozzák. A fazekasok egyrésze azonban még megmaradt a régi háziipari módszer mellett, úgy dolgoznak, mint ősök három-négyszáz évvel ezelőtt, maguk kerítik az agyagot, maguk formálják ki kézzel s az új idők jele egyedül a színes zománc. Szomszédság vagy rokonság révén ketten-hárman összeállnak, hogy megkönnyítsék egymás dolgát, közös étetőkemencéket építenek. A kezdetleges kéziipar és a legmodernebb gyáriipar versenyez egymással a sokszázados háziipar földjén, de az egyénileg dolgozó kisemberek lesznek a vesztesek, mert mennyiség és minőség tekinteté-

ben már nem tudják felvenni a versenyt a gyárakkal. A szerényebb keretek közt mozgó háziipar azonban az egyes családok megélhetését így is biztosítani fogja, mert a cserépedénynek nagy piaca van. A háború után megnyiták kelet és dél felé a Kárpátok kapui, amelyek a Romániával megindult vámháború óta zárva állottak. Ennek lehet köszönni Korond mai gazdasági fellendülését. Moldovában és Havasalföldön már az elmúlt századok során ismerték a kitűnő székely cserépedényt, amelyet most változatlan szeretettel fogadtak. A korondiak legjobb piaca az Ókirályság, s hogy a közlekedés gyorsabb legyen, a lovas szekerek egyrészét felváltotta a tehergépkocsi. A kisiparos székelyeket ellenben erősen köti az évszázados hagyomány, nem tartanak lépést a megnövekedett piac igényeivel, a nagy vállalkozások kockázatától tartózkodnak. A régi módszerrel készített kevés edényt inkább eladják itthon, közvetítő kereskedőknek. Ezek a közvetítők — túlnyomó részben cigányok — többet keresnek, mint a kisiparosok. A Kárpátokon keresztül szaladgáló tehergépkocsik nem a székely kisembereké, hanem a közvetítőké és a gyáraké. A székely nép okos és leleményes a kis és biztos életlehetőségek megteremtésében, de a nagyobb és kockázatosabb vállalkozásokra, amelyek több sikerrel is járnának esetleg, nem kapható. A korondi cigányokat is elpolgárosította a pénz, amely után a kisiparos nem merte kinyújtani kezét, birtokokat szereztek a székelyek által készített fazékból, némelyiküknek emeletes, fotolyókkal bútorozott háza van és saját tehergépkocsija.

Az edénygyárak és az aragonitgyár többszáz munkást foglalkoztatnak. A „Bertalan és Kacsóh“ keramikai gyárban a munkamegosztás elve alapján készítik a cserépedényt és rányomják a gyár védjegyét. Az innen kikerült áruk semmiben sem emlékeztetnek a régi korondi agyagiparra, a háziipart elnyelte a gyár. Sajnálkozzunk? Korunknak mások a követelményei, mint a régi időknek és a tények azt mutatják, hogy csak a gyár képes kielégíteni a megnagyobbodott piac igényeit. Munkásai jó fizetést kapnak. Egyszerű falusi emberek, fehér harisnyában és fehér ingben dolgoznak, mint régebb otthon; gyárimunkások, de nem proletárok. Az egészséges székely ipari élet kifejlődésének egyik alapja lehet ez a telep. Az aragonitgyár még nagyobb jelentőségű, 1910-ben alakult és áruai hamarosan ismertté váltak az európai piacon. Igazgatója és ala-

pítója cseh ember, kitűnő szakértelme gyümölcsözővé tette a falu három aragonitbányáját, melyeknek termékeit addig mészkövel együtt égették meg mésznek. Ma ezek a bányák milliókat jelentenek a község számára. A munkások a városi gyárak órabérét kapják, ami az itteni életviszonyok szerint kétszeresen számít. A gyárat itthon ismerik talán a legkevésbé, piaca Franciaország, Svájc és főleg Németország. Korondon alig ismerik a szegénységet. Korondéhoz hasonló lehetne a székely falvak legtöbbszörének helyzete, ha gyári és háziiparuk hasonló módon kialakult volna.

A korondihoz hasonló tanyarendszer szerint él északon, fent a havasokban Varság, tizenöt-húsz kilométerre a hozzá legközelebb eső falvaktól. Ezen az eldugott helyen a „térítések“ klasszikus példájává vált. Közel kétszáz székely tért át 1935-ben a görögkeleti vallásra, akik azelőtt valamennyien római katolikus vallásúak voltak. A faluban egyetlen román sem lakott, de végre akadt egy tanító, aki nem is magyar, nem is román, nem is szász, de az álláshozjutás ígéretéért vállalkozott arra, hogy a székelyeket áttéríti románoknak. A háború előtt különben az egyik erdélyi római katolikus gimnázium reverendás igazgatója volt. Itt is a névelemzés szolgált útmutatóul a munka megkezdésénél. A sok Tifan nevű családot gyanúsna találták, majd a tanító és társai egy kis etimológia segítségével kiderítették, hogy ezek valamennyien elmagyarosodott románok, kiket valaha Stefan-nak hívtak. Etimológiai érvek ellen csak hasonló érvekkel lehetett harcolni és megkezdődött a vita, ami minden bizonnyal páratlanul áll az etimológia történetében. A magyarok azzal szakították ketté a meddő vitatkozást, hogy az sem baj, ha Stefan is volt valamikor a nevük, de a Stefan előtt mégis magyarok voltak. Most azonban olyan időpontot kellett keresni a történelemben, amikor megtörténhetett volna ez az „első“ elrománosítás. Ilyennek mutatkozott Mihály vajda korszaka, midőn 1601-ben bevonult Erdélybe. A varsági történészek szerint a székelyek ekkor románosították el a nevüket Istvánról Stefanra, Mihály vajda kivonulása után pedig próbálták visszamagyarosítani Tifanra. Olyan szenvedélyes harc folyt ekörül a mese körül, hogy a falu lakossága egymás ellensége lett. Ez is Gulliver-i történet. Komolyan vették a mesét a felnőtt emberek és komolyan harcoltak körülötte. És a harc eldőlt: kétszáz székelyember és hú katolikus szakadt

le a magyarság testéről. Román templomot és iskolát építettek számukra közmunkával, amelyben az át nem tért lakosság is részt vett. A katolikus plébános próbálta felvilágosítani híveit az áttérés során, eljárást indítottak ellene. A községben magyar jegyző volt, de magatartásával nem elégedtek meg felettesei, aminek szintén eljárás lett az eredménye, végül pedig áthelyezték a Regátba.

„FEKETE TYÚK ÁRNYÉKA“

Nagysolymostól Szentterzsébetig nem nagyobb a távolság, mint hat kilométer a sáros és dőcögös megyei úton, de van rajta három falu, egy magyar, egy román és egy „el-magyarosított“. Istenhátamegetti eldugott vidék ez is, az ilyen vidékkel, az ilyen emberekkel nem sokat törődik senki. Ezen gondolkozom, ahogy a völgy mélyén, a patak mellett kanyargó kerékvágásnyi úton ballagok. Valóban így látszik és mégis végigszáguld néha a lehetetlenül rossz úton az udvarhelyi prefektus gépkocsija. Nem azért, hogy javítási parancsot vagy éppen a segélyt meg hozza. Ha jön, más érdek vezeti. Az ország urai a messzi Kárpátokon túlról számon tartják, hogy a meredek hegyszakadékok, sűrű erdők, patakmenti égerfák és a hegyoldalnak futó kis szántóföldek között élő emberekből hány magyar, hány román és hány székely. Pedig ezek az emberek régen is megértették egymást a három faluban, nemzetiségi számon-tartás nélkül, maguk helyezkedtek így el egymás szomszédságában vagy éppen vegyesen egy községben. Kelet felé a hegyek között néhány kilométerre van Székelykeresztur, az őszi szürkeségben ködlő földek között ott szalad a segesvári vonat, de ezzel a vidékkel mégsincs kapcsolata. Postát kétszer hoznak egy héten, az emberek nem járatnak ujságot, a világ vérkeringése mintha kikapcsolódott volna.

Nagysolymos ősi solymárok faluja, néhány solymár kiváltságait még a XVIII. században is megerősítették. A király sólyomfogói mentesek voltak az adótól, beküldték évenként a királyi udvarba és a török portára a megszabott számú solymot, azontúl szabadságot élveztek a rengeteg erdőség ölén. A maiak között már emléke sem él a régi időknek, művelik a földet, vágják az erdőt és fizetik az adót. Most kiderítették róluk, hogy valamikor románok vol-

lak, összeférták a román hangzású neveket és felküldték Udvarhelyre. A szomszédos Andrásfalváról beszármazott egyetlen román ember temetése alkalmával, 1934 nyarán kijött a prefektus maga is kikísérte a koporsót a temetőbe. Nemsokára a hegyből is kikiáltották, hogy a románok térjenek vissza, de máig sem történt hivatalos áttérés.

Pusztuló falu. Az igazi veszedelmek nem kívülről, hanem belülről jönnek. Hosszú évek óta nincs szaporodás, fokozatosan néptelenedik. Egyke? Annál is súlyosabb. Pedig az emberek jó módban élnek, mindenfelé a viszonylagos gazdagság jeleit láthatjuk. A házak a régi előkelőséget és hagyományos jó módot mutatják, valamennyi tágas, egészséges, kényelmes, nagyrészt az egykori udvarházakra emlékeztet. De annál szomorúbb, hogy ezek a módos házak üresek, két vagy három ember lakik bennük, azok is öregek. A gyermek ritkaság. A községben 850 ember él, belőlük 730 református. Az alábbi számadatok csak a református lakosságra vonatkoznak, de a 120 főnyi unitárius társadalmi helyzete is azonos. Az anyakönyvek tanúsága szerint a közel ezer lakosra évenként egy, vagy ritkább esetben két szaporulat esik. Az utóbbi öt év alatt, 1931-től 1936-ig volt 57 születés és 50 halálozás, a természetes szaporulat tehát hét lélek. A szaporodási arány a háború után fokozatosan romlott. A megelőző öt évben, 1926-tól 1931-ig a természetes szaporodás 24 volt, több, mint háromszor annyi, mint az utána következő ugyanannyi idő alatt. Összevissza két „nagy” népesebb család van a faluban, két szegény család 5—5 gyermekkel. Az egyke általánosan és fokozatosan meghódította a falut, most az „egy se” következik. Hetvenöt—nyolcvan családnál, az összes családok egyharmadánál nincs gyermek. S ahol van is, a szegényeknél van inkább. A falu több mint egynegyedének nincs örököse, minden harmadik, negyedik házban és udvaron utódok nélkül lézeng a házaspár. És tudják, hogy a gyermekhiány nem istenverése rajtuk, ők akarják, hogy ne legyen gyermekük.

A halálozások 15 százaléka egy éven alul történik. A gazdag gyermekek „nyáron is megfagynak”, vérszegények, degeneráltak, amin mind lehetne segíteni, egészséges embereket lehetne nevelni, csak orvosra volna szükség. De az orvos messze van, ellenben a szomszéd faluban lakik a bába, a születések szakavatott szabályozója, aki már le-

tarfóztatásban is volt gyermekelhajtás miatt. Mint bízalmasan eldicsekedi: „harminckét községe van“. Évenként egykét asszony belehal a tiltott műtétbe. Az asszonyok erkölcsileg züllöttek, sokat járnak-kelnek a világban. Akinek férje van és szeretőt tart, büszke rá és beszéli. És mit szól hozzá az ura? Ő is megy másfelé. Nem az tűnik fel, ha a férj tudja a felesége „dolgaits“, hanem az, ha nem veszi észre. Külön műszavuk van erre, az ilyen férfi „megeszi a fekete tyúk árnyékát“. Az ismertetett számadatokból az tűnik ki, hogyha kevés is, de mégis van valami szaporodás, ellenben a község lakóinak száma nem növekedik, egyhelyben sem áll, hanem évről-évre fogy. Az emberek igényesek, városban akarnak lakni és aki csak teheti, elmegy itthonról. A legrégebbi hiteles kimutatás a reformátusok számáról közel száz évvel ezelőtt, 1858-ban készült. Ekkor 730 református lélek volt a községben. Azóta nemcsak a természetes szaporulattal kellett volna növekednie ennek a számnak, hanem az áttérésekkel is, mert az akkor még önálló unitárius egyházközség időközben megszűnt, tagjainak jórésze a ref. egyházba vétette fel magát. A múlt században mutatkozott is szaporodás, 1862-ben az egyházközség lélekszáma 762, 1900-ban pedig 924, de tizenhat év múlva (a világháború második éve) már csak 840 lelket tarthattak nyilván. 1920-ban 783-ra esett a lélekszám, majd a béke két évtizede alatt az egyke következtében visszazuhant 730-ra és ma pontosan annyi, mint 1858-ban volt. A lakosság ezzel is keserűen bizonyítja, hogy magyar. A „fekete tyúk árnyéka“ sötétén nehezedik a falu népére.

Más bajok is vannak, a népi öntudat hiánya, a szét húzás. A pártoskodás odáig jutott, hogy a hívek „államellenes izgatás“ címén saját papjukat jelentették fel az ügyészségnél. Az itteni helyzet egy kissé minden falunak a helyzete. A református egyháznak régi emeletes iskolája volt, amit a század elején átadott használatra az államnak addig, „míg magyar tannyelvű iskola lesz benne“. Ma román tannyelvű az épületben lévő állami iskola. A szerződés megkötése körül itt is nagy hanyagság történt, írásba sem foglalták, így 1935-ben nem volt alapjuk védekezésre, mikor a magyar tanítót, aki református énekvezér is volt, elbocsátották állásából. Az iskola földszintjén egy különbejáratú nagy terem annakidején a község tulajdonában maradt gyűlésteremnek. Három évvel ezelőtt azonban a községet

óvodaépítésre szólították fel, de mivel nem volt pénz, átadták a gyűléstermet. Így nem maradt sem az egyháznak, sem a községnek helye, ahol gyűléseket tartson. Ekkor az egyik gazda telket adományozott az egyháznak, református Népház építése céljára. A pap íveket járatott körül hívei közt, hogy írják fel, ki akarja a Népház építését, majd amikor a túlnyomó többség melléje állott, megkezdődött az adakozás. Tizenhárom gazda kivételével, akik tüntetőleg tartották távol magukat, mindenki jegyzett adományt, olyan mértékben, hogy a Népház felépítése, melyben kulturális összejöveteleket szándékoznak tartani, biztosítva volt. Ekkor azonban előállott néhány embernek a külön pártja, amely „valakinek” a felbízgatására hangoztatta, hogy a községnek nem kell egyházi épület, hanem községi épület kell. A község küldöttségének jelentették ki magukat a szolgabíró előtt, kinek azt mondták, hogy a pap félrevezette a népet, „hogya községházát építenek, az állam elveszi.” Másnap megjelent a községben a csendőrség és senkinek a rendeletére nem hivatkozva, elkobozta a Népház építésére vonatkozó iratokat. A község már régebb készült a Népház építésére, előző esztendőben egy eladott erdő árát, 20.000 lejt félretettek volt erre a célra, most ezt a pénzt is elvették az egyháztól és átutalták a községi költségvetésbe. A politikai község kimondotta, hogy épít majd utakat „és ezzel kapcsolatosan Sala Festivala”-t. Ez lett a református egyház kulturális alapjából. De az ellenzék ezzel sem elégedett meg, hanem feljelentést küldött az ügyészséghez a pap ellen, akit azzal vádoltak, hogy megakadályozta a községi építést, mert azt mondta, „ne a községnek építsetek, hanem az egyháznak”. A lakosság túlnyomó része valótlanságnak minősítette a vádat, mégis megindították az államellenes izgatási pert a lelkész ellen. A csendőrség tanúkihallgatásokat tartott, kihallgatták a papot is, aki tisztázta magát és igazolta, hogy a vádak rosszindulat művei. A feljelentők mind magyar emberek voltak, az egyik régi címeres család sarja. Többszöri társvalás után a román bíróság felmentette a papot, igazságot szolgáltatott neki a saját híveivel szemben.

A község jegyzője 1934-ben még magyar volt, a segédjegyző, a secretar szintén magyar nő. Ekkor a szolgabíró szóbelileg elrendelte, hogy a női secretárnak fel kell mondan. Az előljáróság nem egyezett bele egykönnyen, de a

Jegyző is a felmondás mellett foglalt állást, közvetlenül a nyugdíjaztatása előtt nem merte vállalni a felelősséget a szóbeli rendelet végre nem hajtásáért és megszerezte az előjáróság beleegyezését azzal, hogyha nem mondanak fel, a községnek külön kell fizetnie a secretart. A községi tanácsosok egy része megfellebbezte a felmondást és a kolozsvári revíziós bizottság visszahelyezte a hivatalnoknőt állásába. A község Bukarestbe fellebbezett, de ott is jóváhagyták a revíziós bizottság ítéletét, a községet pedig elmarasztalták a kétévi fizetés és a perköltség, 58.000 lej megtérítésére. Ezekután egy atyafi kifakadt a község ügyeit ilyen jól intéző egyik községi tanácsos ellen és azt mondta, hogy nekik olyan tanácsos nem kell, „aki nem tudja, mit ír alá.“ Eből újabb per keletkezett. A kisebbségi küzdelemnek ilyen megnyilvánulásai is vannak a Székelyföldön. A kultúra, a közösségi érzés hiánya, a végtelenségig feszített individuális szellem az oka mindennek. Az ember nem győz eleget csodálkozni, hogy az egykori székely közösségi szellem miképpen pusztulhatott ennyire ki, hiába ismeri a történelmi okait. De itt még külön okok is vannak, a háború előtti és háború alatti úri vezetőség sok hibát követett el. A Hangya szövetkezetet „deficittel dolgoztatták“, tejszövetkezet aztán nem is alakult, részvénytársaságot létesítettek helyette először 10, majd 30 taggal, de ez sem volt életképes, negyed-órás ottlétért napszámokat vettek az emberek, kétfokos lefőlőzött tejet vittek vajnak feldolgozni. A mai pap lemondóan legyint: nem lehet segíteni az általános pusztuláson, szövetkezésre nincs alap, vezetőt nem ismernek el, mindenki egyéni tevékenységet akar. A népet sokszor becsapták. A „fekete árnyék“ nagyon sűrű és nagyon sötét.

Andrásfalva néhány kilométer Solymostól, itt már románok laknak. De magyarok is vegyesen. A házak mások, az utcák mások, rendezetlenebbek, nagyobb szegénység látszik, pedig a valóságban nincs. Hajdan a Gyulai grófoké volt a falu (Solymosnak is egyrésze, ahol kívülük még a Teleki és Apáthi családok is osztozkodtak a földön), a nagy uradalomra ők telepítették le a románságot. A Gyulaiaknak ma már nyomuk sincs itt, az uradalomnak utolsó romjait is elsöpörte az agrárreform, csak a következményei maradtak meg. A falu felső végén, a patak völgyében lapályos szántóföldek terülnek el, a háború alatt ez még mind egymáshoz tartozott, a grófé volt. Szétdarabolták, nagyré-

szét a helybeli román pap kapta meg, a többit a parasztok, az egykori jobbágyok. A román papnak, aki az iskolában is tanít, hat osztály végzettsége van, de hatalmas birtoka és jó havi fizetése az államtól. Háromszor annyi, mint a szomszédos községbeli magyar papoknak. A falun kívül, a patakmenti lapályon omladozó nagy téglalapület áll. Szeszgyár volt valamikor, sok munkásnak adott kenyeret, a vidék terményeit itt értékesítették. Egy Léb nevű zsidó tulajdonát képezte, aki a Gyulai birtokok egy részét is megvette volt a háború előtt. A földeket kisajátították, a zsidó tönkrement, a gyárápülettel nem törődik senki. Csak a földre vetette rá magát a nép, amit ingyen kapott. A meginduló ipari élet csírájában pusztult ki. A gerendák kopaszon merednek az égnek, alóluk kilopkodták a téglát azok, akik a faluban építkeznek. Udvarhely megye három román falva itt van egymás szomszédságában, Andrásfalva mellett Hidegkút, majd tovább Sárd. Valamennyiben laknak magyarok is, Sárdon unitárius egyházközség van. Ezek a nagyobb román települések, melyek régen is községszámba mentek, a régi nagybirtokrendszer következményei. A telepítés központja Andrásfalva volt, melynek tartozékait képezte Hidegkút és Sárd. Magyarázata az, hogy Andrásfalván a gróf Gyulaiaknak és báró Szentkeresztyeknek 1511 kat. hold birtokuk volt, Hidegkúton 1574 és Sárdon az Elekes és Földváry nemzetségnek 1287 kat. hold, melynek megművelésére jobbnak tartották a román jobbágyot. Habár nagy székely községek közé vannak ékelve, az idetelepített románok nem magyarosodtak el, vallásukat és román jellegüket megtartották, mert senkinek sem jutott eszébe, hogy nemzetiségi, vagy vallási alapon elnyomja őket. A birtokos templomot építtetett számukra és saját költségén papot tartott nekik.

FELEKEZETI SZÖVETKEZET

A gazdasági életlehetőségek keresésében Szentterzsébet egészen eredeti kezdeményezést mutat gyógynövénytermelő kísérletével. Kiemelkedő sziget a magyarság életében. Pedig a község vesztett egykori jelentőségéből, a reformáció előtti zárdája volt, majd négyosztályos unitárius algimnáziuma. Ma egyetlen román elemi iskola jelenti a műveltséget. A reformáció fellendülésében itt született meg a sajátos székely vallás, a szombatosság. Itt lakott 75 jobbágynos birtokán a szombatos apostol, Péchy Simon, Bethlen Gábor kancellárja, akinek a környékbeli falvakban is több helyen volt birtoka és jobbágya, itt fordította le a zsidó bibliát és a Talmudot magyarra, majd az unitárius algimnáziumot is pár évre zsidó iskolává alakította át. Péchy-t itt temették el, de hiába keressük a sírját, senki nem tudja hol van, nevéről a nép, mely századokon keresztül vállalta a szenvedést a tőle nyert eszméért, semmit sem tud. Ahol a háza állott, most cigányok laknak, a helyet pedig Pusztának nevezik, mintha jelképes volna ez a szó. A faluban a tanítókkal együtt alig öt-hat román család van, akikhez hozzászámítják hivatalosan a 260 főnyi cigánytelepet is. Régen többen lehettek, mert valamikor templomuk is volt, de elszéledtek, vagy beolvadtak a magyarságba. Pár-évvvel ezelőtt kijavították a templomot és újra megnyitották, a regátból pedig teológiát végzett papot hoztak és igyekeznek a már nemzedékek óta magyarra vált románokat visszatéríteni. A magyar lakosság mintegy 1300 lélek, de a község három tanítója közül egy sem magyar. A ref. egyház átadta iskoláját a század elején az államnak és 1932 óta már nincs magyar tanító és nincs a templomban énekvezér.

Péchy Simon három évszázaddal ezelőtt keletről hozta a gondolatokat, a falu mai szellemi vezére, Orosz Pál dr. a

nyugat eszméivel jött vissza tanulmányútjáról. Budapesten gazdasági egyetemet végzett, Belgiumban filozófiát, mind a kettőből doktorált, majd hazajött gazdálkodni. Legelőbb a komlóültetvények között találkoztam vele, amint puttonnyal a hátán együtt permetezett a munkásokkal és vastagabb volt arcán a rézgálic, mint a komlóleveleken. Belgiumban tagja volt a híres gazdasági egyesületnek, mely a „Boerenbond Belgique, ou Ligue des paysans“ név alatt valási alapon szervezi meg a parasztság szövetkezeti életét, az egész országot egységesen behálózva. Ezt a rendszert igyekezett itthon is szűk keretek közt megvalósítani, de hamarosan tapasztalnia kellett, hogy Erdély nem Belgium, ahol a katolikus állam egységét csak kis töredék vallástalan réteg bontja meg, hanem a sok felekezett hazája. Hogy a gazdasági termelésnek új irányt adjon és kisegítse abból a zsákutcából, ahova a keveset jövedelmező kizárólagos gabonatermeléssel jutott, gyógynövényekkel kezdett kísérletezni, amelyeket Romániában addig nem termeltek. 1927-ben, egyetemi hallgató korában ültette az első mentagyökeket, melyeket egy gazdasági iskolai tanár közvetítésével Angliából kapott. A termés kitűnően bevált, pár év múlva már 15 holdasra növelte a mentaültetvényt. Az értékesítés kizárólag külföldi piacokon történt, Németországban és Belgiumban, mert a szárított mentát idehaza nem használják, míg külföldön igen elterjedt az orosz tea helyett. Az első évben három márka volt a menta kilójának ára Hamburgban (120 lej), egy hold földön pedig átlag öt mázsát termelt, ami 60.000 lej holdankénti jövedelmet jelentett. A szállítás költségeit ebből kellett fedezni, de így is kifizetődött fényesen a termelés. Az első években átlag ötven mázsát szállított el nyár elején és végén, a holdankénti hozam ingadozott, de jobb esetekben a nyolc mázsát is elérte, az évi jövedelme pedig 70.000 lej körül mozgott, amit másfél vagón búzáért lehetett volna kapni akkor.

A szép jövedelem láttán a falusi gazdák is kedvet kaptak a termelésre. Orosz dr. azonban kellő megfontolás nélkül ragaszkodott a belga eszmékhez és gyökeret csak katolikusoknak adott. Az ebből származott visszás helyzetek sora azzal kezdődött, hogy Szentterzsébeten egyedül az Orosz család katolikus, így itthon a kisgazdák nem termelhették a gyógynövényt, amiért nagy elégedetlenség támadt a faluban. A közel tíz kilométerre fekvő, részben katolikus

Magyarzsákodra terjedt ki legelőbb a mentatermelés, ahol a magyar tanító példájára a falusi gazdák is jelentékeny területet ültettek be. Amikor már négy-öt gazda akart termelni, Orosz felvetette a termelőszövetkezet gondolatát a rendszeresebb termelés és értékesítés érdekében, olyanformán, hogy a jövedelem tíz százalékát egyházi célokra, iskolafenntartásra fordítsák. A tanítók csakis ilyenmódon voltak hajlandók résztvenni a munkában. A szövetkezet központja Zsákodon alakult meg. A termelés hamarosan tovább terjedt nyugat felé a katolikus községekben, Bordos, Csöb, Vécke, Szentdemeter, Székelyszállás kapcsolódtak be a szövetkezetbe, majd a Marosvásárhelyen túl lévő Nagyerne, Iszló és Egrestő marosmegyei községek. Összesen 110 gazda lépett be az egyesületbe, akik tíz községben és két megye területén szétszórva 50—60 kilométer távolságban laktak egymástól. Hamarosan mutatkoztak a nehézségek, szövetkezetet ilyen laza kapcsolatokkal, nehéz ellenőrzéssel és irányítással nem lehet fenntartani. Orosz dr. cikket írt a katolikus lapokban és a szövetkezeteknek általánosan egyházi alapon való megszervezését sürgette, ami sok ellenvéleményt váltott ki. A cikkekre, mint mondja, azért volt szükség, mert a szövetkezeti központ nem támogatta vállalkozásukat és látták, hogy önmagukban, általános kapcsolatok nélkül, nem állhatnak meg, erre pedig csak egyházi úton mutatkozott lehetőség. Termelőszövetkezet vidéken csak akkor tud működni, ha egy városban székelő, kellő tőkével rendelkező központ veszi kezébe az értékesítést. Orosz érintkezésbe lépett közéletünk egyik vezető-emberével a szövetkezeti központba való bekapcsolódás végett, de azt a választ kapta, hogy a tejszövetkezetekkel annyira el vannak foglalva, „úgy benne vannak a tejben“, hogy lehetetlen egyébvel is foglalkozni. Közben a világpiaci árak romlottak, Németország lezárta határait a nemzeti szociálizmus uralomra jutásával és ez a zsákodi szövetkezet bukását is magával vonta hamarosan. Túltermelés keletkezett, a határt éppen akkor zárták le, amikor a leg-sürgősebb eladási idő volt. Ma német cégek csak akkor és annyi árut vehetnek át, amennyire engedélyt kapnak, ilyen bizonytalanra pedig a székely kisgazdák nem termelhetnek. Régebben 50—108 mázsa átvételére tavasszal már előre megállapodtak a német kereskedőkkel, az egyik hamburgi vállalat cégjegyzője személyesen is lent járt a termelő szé-

kely községekben és a kezdet arra mutatott, hogy a székely gazdasági élet kancsolatokat teremt a külvilággal, amiből csak haszna válhatik. Tavalyelőtt azonban már nem volt biztos az átvétel, a kereskedők csak feltételes egyezményt kötöttek, a menta ára pedig az egykori 3 márkáról leesett 80 pfennigre. Egy márkán alul nem érdemes termelni, így a gazdák már 1936-ban kiszántották a mentát, a legutóbbi évben pedig már Orosz dr. sem termelt. A gyökereket meghagyta, hogy a piac változásával ismét fellendíthesse a termelést, legutóbb emelkedett is az ár, de a falusi gazdák kint tartását nehéz biztosítani. Ezek átadták termésüket bizományba a szövetkezetnek, de kint évről-évre rosszabbul fizettek és a falusi ember bizalmatlan lett, úgy a termelés, mint a vezetők iránt. A nép őrizkedik a kockázattól, ha ez néha nagyhaszonnal is jár, nem szereti az olyan termelést, melynek ára szeszélyesen ingadozik, a mentaszövetkezet tagjai biztos, állandó árat vártak volna.

A jövedelmezőnek mutatkozó mentatermelés azonban nem szűnt meg, csak egyelőre lehanyaglott. Új alapokra igyekeznek fektetni, úgy a szövetkezeti szervezet, mint az értékesítés szempontjából. Amint Orosz dr. mondja, tizenegy faluval volt dolga, de azt tapasztalta, hogy nincsenek olyan emberek, az intelligencia körében sem, akik szövetkezetet vezethessenek. A jóakarat, a lelkesedés néha megvan bennük, mindent megtesznek, de a hozzáértés, a képzettség hiányzik. Most odairányul az egykori mentatermelők igyekezete, hogy belföldi piacot teremtsenek a gyógynövénynek. Fogyasztási cikké kellene tenni, mint ahogy külföldön az. Belföldön csak a mentaolajat használják, de az olajjá feldolgozás hátránya, hogy a nyers, zöld növény szükséges hozzá, a messzibb vidékről való szállítás pedig tönkreteszi a termést, útközben elhervad és veszít olajtartalmából. Éppen ezért azt tervezik, hogy itt a vidéken állítsanak fel egy mentalepároló üzemet. Orosz dr. más gyógynövényekkel is kísérletezik. Négy év óta termeli kocsiben a melissát, mely az itteni földben nagyon jól megterem. Németországban értékesíti, innen szerezte a magot az artemisia maritima, valamint a santonin magvaival együtt. Mindezek azt mutatják, hogy számtalan új termelési lehetőség van a Székelyföldön, csak kezdeményezésre és kísérletezésre van szükség. Ezért nagyjelentőségű Orosz dr.

munkája, ha eddig más okok közrejátszása miatt nem is érhetett el jelentős eredményeket a vidék fejlesztése terén. Amint mondja, ha egy gyógynövényről azt látja, hogy érdemes termeszténi, beállítja, amíg kifizetődik és csatlakoznak hozzá az emberek, ha az eredményt látják. Felújította a régen nagyon jól jövedelmező komlótermelést, de ez sem ment könnyen, mert Németország és Csehszlovákia nem engedett ki dugványt. Végül egy szász orvosnak sikerült egy szállítmány dugványt hozni Németországból és most kísérleteznek, melyik válik be jobban, az új vagy a régi itthoni. A Székelyföldön Szentersébet az egyedüli, ahol új termelési ágakkal próbálkoznak.

Magyarzsákod (mint bármely község) nem mondható szerencsés helynek felekezeti szövetkezet alapítására. A 850 főnyi lakosságból 470 unitárius, 365 római katolikus, a többi református vallású. Felekezeti villongások terén a múltban sem volt hiány, a reformáció után a község a szomszédos Véckével együtt egészen unitárius volt, a földbirtokos Horváth-család térítette át egyrészüket katolikus hitre. Negyvennyolc előtt jobbágyfalu volt ez is, a Horváth, Kornis és Daczó-családok bírták. Közvetlenül a háború előtt a Bajnovszky-család volt a földbirtokos 3000 holddal, de a szomszédos községekben is birtokkal rendelkeztek, négy faluban három udvart tartottak fenn. A földreformkor 1800 holdjuk maradt meg, de azt is eladták, a falusi gazdák kezére került. A nép birtokviszonya az egykori uradalmak szétesésével igen jól alakult, kétszáz család sincs a faluban, de közülük nyolcvannak 40—60 hold földje van, a többségnek pedig 10—20 hold között. A föld megélhetést nyújt, az egyikét nem ismerik, megélhetésért kevesen mennek el a faluból, csak leányok és ács, kőműves mesteremberek. A felszabadult jobbágyság a tagosítás idején nagy lendülettel vetette magát a földszerzésre. A szomszédos Nadas szász község, valamint Hidegkút határán egy-egy 50, illetve 70 holdas területet vetettek meg közös birtokként, az előbbin ma 12, utóbbin 25 tag osztozkodik, amellet a község határában is közbirtoknak hagytak meg egy kevésbé értékes 50 holdnyi területet 12 gazda számára, ami gazdasági előrelátásukról tanuszkodik. A hidegkúti határon lévő birtok felét felparcellázták arányjog szerint és közösen vetik be, másik felén marhákat legeltetnek, a

többi közbirtokot juhlegelőnek használják. Maguk választotta elnök és majorbíró útján történik a társaság ügyeinek vezetése. Az adó rendkívül nagy a községen, az állami mellett a tiszta jövedelem 50 százaléka községi adó, az állami adónak 300 százaléka. A jegyzői útiátalány 30.000 lej, mikor megfellebbezték, a járásbíró azt mondta, hogy „Bukarestben sincs ekkora“. Az adókimutatás módjára jellemző, hogy a faluban lévő egyetlen nagyobb birtokra 35.000 lejű róttak ki, amit fellebbezés után 2500 lejre szállítottak le.

A mentaértékesítő szövetkezet 1934-ben alakult meg, 92 taggal. Az eredeti terv az volt, hogy nemcsak gyógynövényt, hanem mindenféle gazdasági terményt fognak értékesíteni. A szövetkezet 1936-ig működött, évente 100—140 mázsa mentát értékesítve, melynek felét Zsákod termelte, 30 százalékat Orosz dr. és 20 százalékat a többi falvak. Egyedül Zsákodon 48 mentatermelő gazda volt, összesen 10—12 hold ültetvényvel. A kisgazdák sokkal jobb eredményt értek el, holdanként 12 mázsát is termeltek, míg Orosz dr. csak 8 mázsát tudott elérni. Az 1934. évi termés kilóját átlag 60 lejért értékesítették, ami kedvet adott a gazdáknak a termelésre. A kirekesztés miatt elégedetlenkedő unitáriusok végül is elérték, hogy ők is kaptak gyökeret, ha beléptek a szövetkezetbe és fizették a 10 százalékos díjat a katolikus iskolai célokra. A szövetkezet körül már az első időben széthúzások mutatkoztak, aminek okát a vezetőség abban látta, hogy a nép nincs kellőképpen felvilágosodva és megérve a szövetkezeti munkára. Orosz dr. olvasóegyletet akart alapítani, hol előadásokat tarthassanak, de a csendőrség megakadályozta azzal, hogy engedély kell. Ezt pedig nem kaptak. Romlott a piac és romlott a közszellem is évről-évre. Az 1935-i termést csak átlag 17 lej kilónkénti áron tudták értékesíteni, a következő évben pedig 15 lejért is kénytelenek voltak odaadni. A tagok viszont azt mondják, hogy ennél is kevesebbet kaptak kézhez, a többi bevételt elszámolták. Vajjon erre a pontra is vonatkozik a megállapítás, hogy nincs megfelelő szövetkezeti irányító falun? A bajokat fokozta, hogy az unitáriusok kifogást emeltek, miért adják a tíz százalékos díjat csak a katolikus iskolának, amikor unitárius tagjai is vannak a szövetkezetnek és részesedést kértek az unitárius iskola számára is. Valóban furcsa helyzet állott elő, az unitárius pap és ének-

vezér, mint mentatermelő a katolikus iskolának adózott, amikor az unitárius iskola még nagyobb nehézségek közt élt. A szövetkezet vezetősége azt mondta, nem lehet váltogatni, a szövetkezet katolikus, a vezetőségben egy unitárius sincs, ha szövetkezetről van szó a falusi nép fejlesztése érdekében, nem lehet felekezeti megkülönböztetéseket tenni. Ezt viszont az unitáriusok visszafordították a katolikusok ellen, hiszen nekik is népi érdekeik vannak. Az elmérgesedő káros vitának a termelés megszűnése vetett véget. Most az a cél, hogy más irányú tevékenységgel, gabona, vetemény, tejtermékek, krumpli értékesítésével továbbra is fenntartsák a szövetkezetet. A nyári rózsza krumplit már annyira kitenyészítették Zsákodon, hogy vagonszámra szállíthatják. A régi szövetkezet keretében a tervek szerint csak Zsákod marad, a többi falvak kikapcsolódnak, önállósítják magukat és mint kisebb egységek, közös vezetés alatt működnek. Az egységes központi ellenőrzés feltétlenül szükséges, mert ezzel az esetleg alaptalan gyanúsítások káros hatásának elejét lehet venni.

Nagy terhet jelent a felekezeti megosztódás az iskolaügyben is, mert a két kis egyház külön egy-egy tanerős unitárius és katolikus felekezeti iskolát kénytelen fenntartani, holott egy iskolában is könnyen elférnének a gyermekek. Tervbevették a második tanerő beállítását, de nem engedélyezte a tanfelügyelőség. Állami tanító jött 1936-ban a községbe és mozgalmat indított, hogy létesítsenek négy tanerős állami iskolát a másik két iskola mellé és építsenek román templomot. A tanító és a jegyző azt mondta a községi tanácsosoknak, hogy a négy tanerős állami iskola építése el van rendelve. A tanácsosok elfelejtették a rendelet felmutatását kérni, „csak megijedtek” és azt mondták, hogy inkább kibérelik a felekezeti iskolát, mivel a községi adó (300%) amúgyis elviselhetetlen volt és iskolaépítésre nem lehetett gondolni. A jegyző a községi gyűlésen előterjesztette a bérbevevési indítványt (ami a felekezeti iskolák megszűnését jelentette volna) és a nép egy része az elfogadás mellé állott, de amikor aláírásra került a sor, csak 47 ember írta alá a beleegyezést. A nép nemsokára felismerte, hogy mit jelentene az iskolák bérbeadása és megváltozott a közhangulat, maguk a hatóságok is belátták, hogy ez nem törvényes eljárás, mert a községnek nincs joga a felekezeti

iskolákat átadni, mivel azok az egyházaké. A szolgabíró is kijött az ügyben, majd azt mondta a bírónak, abba kell járni, hogy a szülők állami iskolába irassák gyermekeiket, így majd a felekezeti iskolák maguktól megszűnnek.

A zsákodi szövetkezet példája sok tekintetben szolgálhat figyelmeztetésül a magyarság gazdasági életének szövetkezeti úton való megszervezésénél. Minden elméletnél jobban bizonyítja, hogy szövetkezetet csak gazdasági és nem felekezeti alapon lehet létesíteni.

SZÉKELYKERESZTÚR

A székelyföldi városok, illetve nagyobb központok alakulásának jellemző példája Székelykeresztúr. Ma „polgári község“, de Izabella idejében, a XVI. század közepén már „város“ volt, adó- és taxamentes, ennek köszönhető, hogy a jobbágyrendszer bevezetésével sem adományozták oda senkinek. Ma inkább megérdemelné a város nevet, mint régen, mert a múlt század végén megindult gyors fejlődése, melynek mai jellegét köszönheti, kiemelte a többi községek közül. Város korában teljes önkormányzattal és pallosjoggal rendelkezett, a magyar élet hagyományos szelleme azonban évszázadokon keresztül megakadályozta abban, hogy polgárosult városi élet, városi ipar és kereskedelem fejlődhessen ki benne. Csak azért, hogy adót szedhessenek tőle, kiváltságai ellenére visszasüllyesztették faluvá, minek eredménye, hogy a XVIII. század közepén „gazdag-szegénnyel együtt csak 21-en“ voltak a községben. Keresztúr, mely évszázadok óta a róla elnevezett „fiú-szék“ központja, kikívánczik a székely élet nyomasztó rendszeréből, a szék-től való elszakítását kéri, hogy a taxás helyek mintájára, az ország vesse ki adóját, mert reméli, „hogy az ország több kegyelemmel lesz“. A székely város népe abban látja jövőjét, hogy „kénytelenek leszünk lakóhelyeinket elhagyni, elszélednünk“. A kétségbeesett fenyegetőzés nem vezetett eredményre, a XVIII. század végén az udvarhelyszéki főkirálybíró tömlőcbe vetteti Keresztúr város bíróját és négy falu népével megrohamoztatva a várost, erőhatalommal bezárják a városházát, kiváltságait megsemmisítik. A Bach-korszak után helyezték ismét vissza a várost régi önkormányzati függetlenségébe és ettől kezdve alakul ki a város mai képe. Keresztúr, mint minden székelyföldi város, nem a tulajdonképeni városképző erő, az ipari, kereske-

delmi és társadalmi élet központosulása révén jött létre, hanem a tehetetlenségi erő folytán, több falu összenövéséből. Ezek a faluk még a mult század közepén is fenntartották külön község jellegüket, 1848-ban és 1850-ben ismétlenül egyesültek, de sehogysem tudtak beleilleszkedni abba a keretbe, amit a város közigazgatásilag jelentett és 1861-ben újra szétváltak, így a mult század derekán is csak 100 család alkotta a tulajdonképeni városi községet. Úgy az egyes falukra külön, mint magára a későbbi egyesült város kialakulására nagy hátránnyal volt ez a széthúzó bizonytalanság, míg végül az önállóságukat féltő falvak nem szabadulhattak a várostól, lakosságuk összekeveredett annyira, hogy magában a város piacán a városhoz és a Timafalvához tartozó házak vegyesen állottak. Az egyesült Keresztúr fejlődését és városi jellegét legfőképpen vásárainak köszönhetette, különösen marhavásárai híresek még ma is, mivel a megye legjobb állattenyésztő vidékének központjában fekszik. A kiállítással egybekötött vásárjogát azonban — mely jelentékeny jövedelmet is jelentett a községnek — legutóbb átvette a mezőgazdasági kamara. Hetivásárai népesek, szombatonként Keresztúr felé áramlik a félmegye lakossága, de a piacon csak falusi embert lehet látni, egymástól vásárolnak, kivitel, nagyobb forgalom nincs.

Keresztúr ma a legöntudatosabb székely község, a legtöbb életjelt, a legtöbb gazdasági és kulturális összefogás példáját mutatja. Kenderfeldolgozó szövetkezete, szövőipari mozgalma, gazdasági iskolájának és főgimnáziumának fenntartása, szövetkezeti vajgyára, öntudatos és lelkes emberek munkájának eredménye. Pedig egyetlen község, vagy város sem érezte úgy meg a közhatalomváltozás következményeit, mint ez. Fejlődése elé egyszerre korlátokat emeltek, hivatalai egyrészét elhelyezték a 30 kilométerre fekvő még kisebb Erdőszentgyörgyre és a város, mely a század elején gyors iramban igyekezett valóban várossá alakulni, most ismét faluvá süllyedt vissza, vagy amint hivatalosan nevezik, polgári községgé. Terjeszkedett, két középiskolát és középületeket létesített, építkezett hivatalok és tisztviselői kar befogadására és most üressé vált. Az ittmaradt hivatalokból az összes magyar tisztviselőket elbocsátották, vagy elhelyezték. Keresztúr elsőnek jutott abba az állapotba, hogy egyetlen magyar tisztviselője sincs. Az utolsó magyar tisztviselő, az erdőmérnök, 1936-ban hagyta el ál-

lasát. A 4600 lakos között ma is csak mintegy száz román van, betelepült hivatalnokok. A község és a megye költségén bizánci stílusú román templomot emeltek, a környékbeli unitárius falvak közadakozásból hordták az építőanyagot. A községi adó 150 százaléka az állami adónak, amihez még rendkívüli tételek is járulnak.

A nyolcosztályos unitárius főgimnázium felső négy osztályát 1931 óta tartják közadakozásból fenn. A nehéz viszonyok 1930-ban arra kényszerítették az unitárius egyház vezetőségét, hogy a főgimnázium felső tagozatát megszüntesse. Ebbe a határozatba a székelyföldi unitáriusok nem nyugodtak bele, mert az iskola egyetlen kultúrintézményük és beszüntetése a magyar tanulói fűjság szétszóródását eredményezte volna. Kimondták, hogy ha az egyház semmivel sem járulhat is hozzá, ők a maguk erejéből fenntartják a felső tagozatot. A székelység kultúrigényének jelképes kifejezése volt ez a tett. Páratlanul áll egész Erdélyben ez az iskola, mert nem fejedelmi adományból, vagy egyházi támogatással jött létre annakidején, hanem a nép segítségével és a nép költségén. Az iskola létesítője egy szabómester fia, Szabó Sámuel tanár, aki 1787-ben külföldi egyeteméről hazajöve, útra kelt a székely falvakban, hogy a gimnázium felállításának alapját összegyűjtse. Az unitáriusoknak három tanintézetük is volt azelőtt a Székelyföldön, a hidvégi, marosvásárhelyi és szenterzsébeti, de valamennyi elpusztult, a nép most örömmel adományozott és dolgozott az új iskola létesítéséért. A pénzadományok mellett a korondmelléki falvak meszet, a havasalattiak deszkát, gerendát, zsendelyt, a keresztúrszékiek homokot, követ, gabonát hordtak, ingyen napszámot vállaltak, így épült fel 1796-ra a nép iskolája. Közvetlenül a világháború előtt kétemeletes új épületet emeltek a régi mellé, a kor igényének megfelelőleg berendezve és ide helyezték át a tantermeket. A kisebbségi helyzetben is tovább élt a nép lelkének mélyén az egykori öntudat, mikor a felső tagozat fenntartásáért megalakult az iskolafenntartó bizottság, három egyházkör községei magukra vállalták a költségeket. A lelkészi hivatalok gyűjtötték egybe a természetbeni adományokat és szolgáltatták be a fenntartó bizottságnak. A társadalmi úton, közadakozásból való fenntartás csak óriási nehézségek mellett történhetett, mert a községek adományai nem folytak be pontosan, a gyűjtést minden év-

ben előlről kellett kezdeni és évek elteltével sem volt semmi állandó alap a felsőtagozat fennmaradásának biztosítására. Az iskola sorsa máról-holnapra bizonytalan volt és 1935 nyarán az a veszély állott elő, hogy többé meg sem nyithatják a felső tagozatot. A végső szükségben a fenntartó bizottság értekezletre hívta össze a város és a vidék magyarságát, vallásfelekezetre való tekintet nélkül és egy állandó biztos alap létesítésének tervét dolgozták ki. A fenntartó bizottság mellé „repülőbizottságokat” szerveztek, amelyek a falvakat közvetlenül keresték fel, majd ötven unitárius községből erkölcsi testületet alakítottak, mely évi 30.000 lej adományt biztosított, a még szükséges 230.000 lejt pedig magánosok vállalták magukra 100 és 1000 lej közötti összegekkel, melyeknek évenkénti pontos befizetésére jogérvennyel bíró okmánnyal kötelezték magukat. Ilyenformán ötven egyházközség és ezerkétszázkilencven magánember vállalta magára és biztosította az iskola fenntartását. Az adakozók között nemcsak az unitáriusok, hanem katolikusok, reformátusok és luteránusok egyformán szerepelnek és hozzák meg évi áldozataikat.

A székelységnek talán legszebb munkája, melyet közművelődési téren a kisebbségi sorsban kifejtett, ez az iskolafenntartás. Hét éven keresztül működött adományok jóvoltából a felső tagozat, de végül is az igazgatóság így látta, nem lehet beláthatatlan időig csak a társadalom jóakarására bízni az intézet fennmaradását akkor, amikor körülötte az egykori középiskolák nagyrésze már elpusztult. 1937 őszén az igazgatóság és a fenntartó erkölcsi testület kérvényt intézett az egyházi főhatósághoz, hogy vegyék be a felső tagozatot a költségvetésbe. Az egyház anyagi helyzete azonban nem bírta meg ezt a tételt és csak évi 100.000 lejt tudott juttatni a felső tagozat számára. Az iskola fennmaradása egyelőre így is biztosítva van, mert a régi fenntartó bizottság tovább folytatja munkáját, amely most elsősorban arra irányul, hogy lehetővé tegye azoknak a tehetséges székelyi fiúknak a tanítását, akik anyagiak hiányában nem mehetnének középiskolába. „Nekünk sohasem lesz szellemi túltermelésünk — írta felhívásában a bizottság —, nálunk kapta, vagy a gyalu mellett is középiskolát, vagy egyetemet végzett emberünk kell hogy álljon“. Az intézet tisztán látta feladatait. A szomszédos Gazdasági Iskola, a „testvérintézet“ segítségével a tudományos

kiképzés mellett megadják az ifjúságnak az értelmiségi ember számára szükséges gazdasági és szövetkezeti ismereteket. Az unitárius nőszövetség „tojásakciót” vezetett be a nehéz években az iskola fenntartása javára, ami abból állt, hogy minden unitárius család hetenként két tojást adományozott, így havonta párezer lej gyűlt egybe. Az itteni emberek valóban a semmiből teremtettek iskolájukhoz létalapot. A tanulónak közel fele másvallású, református és katolikus. A közhatalomváltás előtt a székelyföldi iskolák közül itt tanult a legtöbb román diák, évente húsz-harminc. A jelenlegi tanügyi inspector is itt tanult s most mint régi iskolájába jön évenként felülvizsgálást tartani.

A szellemi élet fellendült Székelykeresztúron a közhatalomváltás után, mintegy visszahatásként az elszakadásra és lelki tragédiákra. Állandó szintársulat alakult a községben a telekkönyvvezető és egy kereskedő irányítása alatt, amely messze túlhaladta a vidék szokásos műkedvelő társaságait. Bérletrendszert vezettek be évi 4—5 előadásra, a színpadot felszerelték. A szintársulat, mely hamarosan az egész környéken ismertté vált, 1921-ben kezdte működését és mintegy tíz évig a szellemi élet központját jelentette. A tanár, az ügyvéd, a kereskedő, a tanító, a lelkész és az iparos szabad óráiban felcsapott műkedvelőnek, hegedűsnek, énekesnek, karmesternek, festőnek és előadóművésznek, sőt a vidékről is csatlakoztak néhányan a műkedvelő gárdához. A színelőadásokat negyedévenként tartották, értékes darabokkal és ezekre az alkalmakra a vidék is belátogatott. Közben műsoros estélyeket rendeztek, majd nemsokára a községbe került segédlelkésznek a tragikus sorsú fiatal író, Balázs Ferenc és fokozta a lelkesedést a kisváros művészeiben. Maga is felcsapott műkedvelőnek, pezsgett az élet a sötét idők árnyékában. Életet jelentett akkor minden magyar szó. A Műkedvelő Társulat később az Iparoskörrel egybeolvadt, hogy saját helyiséghez jusson, de ekkor már jöttek a bajok, a cenzúra és a hatósági akadályok, a községet sújtó állandó „leépítési” törekvések pedig ide is kiterjesztették bomlasztó hatásukat és a Műkedvelő Társulat szétszóródott.

Még jelentősebb az a népnevelő munka, amely az elmúlt évtizedben egyideig behálózta Udvarhelymegye nagyrészét. Vetítőgépekkel járták sorra a falvakat, előadásokat tartottak, tanítottak. Balázs Ferenc, a mozgalom vezetője

beszámol erről a „Rög alatt“ c. könyvében. Nálánál tömörebben úgysem lehetne összefoglalni, hogy mit jelentett ez. „A szomszéd falvakat magam jártam végig. Külföldi utamról készített felvételeimet a magam magyarázása mellett vetítettem le. A Ludas Matyi beszélt maga helyett, arra még ma is jól emlékszik mindenki mind a száz faluban. Az eredmény olyan biztató volt, hogy minden jövedelmet, ami a kicsi pénzekből összegyűlt, új gépek vásárlásába fektettem. A lóra szánt húsz dollárból így lett három állókép, egy levelezőlap vetítő és két mozigép. Több télen keresztül három legény három vetítógéppel járogatta Erdély unitárius falvait. Tudást és ismeretet sugároztak azok a vetítógépek. Azt gondoltam ki, hogy tél idején egyheti gyűlésre összehozom az ifjúságot a kerestúrvidéki falvakból. Tervemnek megnyertem az unitárius lelkészt és a középiskola tanárait. Történelmet, irodalmat, egészségtant, lélektant és gazdaságtudományt szántunk a hat elemi végzett ifjaknak. Két ifjú lelkészársammal felosztottuk magunk között a harminc falut. Az egyik szekérrel, a másik kerékpárral, jómagam pedig gyalogosan vettük nyakunkba a reánk jutó részt, hetekkel a nagygyűlés előtt. Egybehivattuk az ifjúságot minden faluban és szépen megmagyaráztuk, hogy mit akarunk. Egy nap három falut is megjártam. A nagygyűlésre húsz faluból több mint kétszáz ifjú sereglett egybe. A középiskola egyik termében csomagoló papírosra felrajzoltam ékes betűkkel a nagygyűlés fő gondolatát, aztán nekiindultunk a felrajzolt útnak. Az orvos beszélt az ép testről. A legényeket külön is rávezette arra, amit nekik szokás szerint csak külön lehet megmondani. Ugyanakkor a leányok is elvonultak a középiskola egyetlen nőtanárával. Új volt és szokatlan ez a merészség, de kellett. Az ősi erkölcsöktől az újig, tántorgás az ifjúság útja. S ott vonjuk el a segítő kezét, ahol a legnagyobb szükség? Aztán én következtem. Elmagyaráztam a lelki működés részeit, a lélek karját, lábát és szívét. Csodálatos volt, hogy úgy ezt, mint a többi előadást, mekkora figyelemmel, megértéssel és veleérzéssel fogadták azok az egyszerű legények és leányok! A tanfolyam többi előadásai is jó hatásúak voltak. A középiskola tanárai tudtak szót érteni a falusi ifjakkal is. A tanfolyamot márciusban hasonló sikerrel megismételtük Homoródmente ifjúságának. Az három napig tartott. Azon tizennégy faluból ugyancsak kétszázan jelentek meg.

S mert már a télnek vége volt, tavaszra és nyárra már csak egynapos vasárnapi találkozásokat rendezhettünk Kobátfalván, Simánfalván és Kissolymoson“. Ez volt az első és utolsó népnevelő munka Udvarhelymegyében, Tdestova már tíz esztendeje. Folytatója nem akadt. Nép főiskola létesítése még gondolatnak is merész.

A gazdasági nevelés szükségszerűségének belátására azonban már rákényszerítette az élet a székelységet. Keresztúr volt az első Erdélyben, ahol a közhatalomváltozás után téli gazdasági iskolát állítottak fel. Pár esztendőn keresztül ez volt az ország egyetlen magyar tannyelvű gazdasági iskolája. Az unitárius egyház példát mutatott, négy-öt év múlva már a katolikusok és reformátusok is megnyitották a maguk gazdasági iskoláját az országrész más pontjain. A keresztúri „Unitárius Téli Gazdasági Iskola“ 1931-ben kezdte működését a régi gimnázium épületében, majd hamarosan negyven holdas területen rendezkedett be. Tanulóiban nem mutatkozott hiány, már a második évben több falusi fiú jelentkezett, mint amennyinek felvételét az iskola befogadóképessége megengedte. Az intézet berendezése a külföldi gazdasági iskolák színvonalán áll. Mezőgazdasági, szarvasmarha- és baromfitenyésztési telepe, házi ipari műhelye van, mult évben pedig engedélyt kapott a kertészeti iskola megnyitására is. 1936-ban megújították az internátus évszázados épületét, minden szobába bevezették a vízvezetékét (a községben ma sincs) fürdőszobákat létesítettek, stb. Az iskola tanárai nyár folyamán otthonukban keresik fel a tanulókat, hogy gazdálkodásukat ellenőrizzék és gyakorlati irányítást adjanak. Az elmúlt évben 67 tanuló vizsgázott, legnagyobb részük Udvarhely és Háromszék megyékből jött, de Csíkból, Marosszékről, Kis- és Nagyküküllő, Torda, Fehér és Szatmármegyékből is felkeresik a gazdaifjak az iskolát. A tanítás ingyenes, az internátusi díjból nagy kedvezményt nyújtanak, nem egyszer előfordul, hogy a beiratási díjat is visszaadták jutalomként. Az iskola működésének hatása máris határozottan érezhető a falusi nép gazdálkodásában minden téren, de különösen a talajművelésben.

A vidék gazdasági életében felmérhetetlen szerep vár a központi tejfeldolgozó telepre, melyet 1937. év őszén létesített a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége az unitárius egyház által adományozott helyen. A marosvásár-